

„DÉMONOK KÖZT” ■

Farkas Geiza (1874–1942) társadalomlélektani vizsgálódásairól

„A társadalomlélektan és a pszichoanalízis klasszikusai számára a huszadik század egyszerre jelentette a kutatásra érdemes témák le-
lőhelyét, létezésük és tudományos működésük temporális közegét,
valamint azt a szinte áttekinthetetlen akadálypályát, amely mind-
két diszciplína művelését időről időre megnehezítette. Különösen
Európának ezen középső tájékán, ahol a történelem, pontosabban
az egyszer párthatározatokkal, másszor meg népiertással operáló
politika oly gyakran billogozta ellenségeinek a tudattalan, a lelki
fertőzések és együttes élmények kutatóit. S ahol mégis, dacára az
említett gátló tényezőknek (vagy meglehet éppen azoknak hála)
megannyi bűvárlásra érdemes és máig tanulságos tudósi életmű
keletkezett.”¹ E helytálló és témánkra is vonatkozó megállapítást
László Ferenc vetette papírra Erős Ferenc *Trauma és történelem*
című tanulmánykötete kapcsán, s azért idézzük itt, mert megítélé-
sünk szerint Farkas Geiza társadalomlélektani opusa is e „bűvárlás-
ra érdemes és máig tanulságos tudósi életművek” közé tartozik.

Farkas Geizát elsősorban íróként tartják számon a Vajdaságban,
s úgy tűnik, tudománytörténeti jelentősége, főképpen szociológiai
és társadalomlélektani vizsgálódásai mindeddig háttérbe szorul-
tak, elkerülték a kutatók figyelmét, s nem képezték behatóbb
vizsgálódás tárgyát. Pedig szerteágazó irodalmi és tudományos
munkásságán belül egy nem is oly elenyésző részt alkotnak lé-
lektani/társadalomlélektani munkái, kutatásai, amelyekben az
egyén és a társadalom viszonyát elemezte és értelmezte. S ami még
fontosabb, e módszeres, egyéni meglátású társadalom-lélektani
vizsgálódásaival úttörő szerepet vállalt a vajdasági tudománytör-
ténethetben. Valójában csak napjainkban kezdjük újfent értékelni és
megbecsülni lélektani szakdolgozatait, az egyén, csoport, tömeg
és társadalom témakörében folytatott kutatásainak eredményeit,
a „sokaság” társadalom-lélektani problémafelvetéseit, amelyekkel
annak idején kora előtt járt.

■
¹ László Ferenc: A bün-
tetőszázad orvosa.
Erős Ferenc: Trauma és
történelem [online]. *Re-
vizor – A Kritikai Portál*.
[http://revizoronline.
com/hu/cikk/277/eros-
ferenc-trauma-es-to...](http://revizoronline.com/hu/cikk/277/eros-ferenc-trauma-es-to...)

Farkas Géza nagyszerűsége abban rejlett, hogy az 1920-as 30-as években két fontos diszciplína, a szociológia és a lélektan határmezsgyéjén alkotott, mondhatnánk új érdeklődési körének vonzásában, amelyet még az első világháború idején bontakoztattott ki, s amelynek egyik fontos összegezése *Az emberi csoportok lélektana* (1916) című tanulmánya volt.² E terjedelmes munkájában vizsgálta többek között a csoportlélektan jellemzőit, az én és a mi viszonyát, a közszellem fogalmát, az emberi csoportok történelmi kialakulását, fejlődésmenetét, az osztályharcokat és forradalmakat, a társadalmi osztályok szerepét a nemzet kialakulásában, a társadalmi csoportok életét, ideológiáit stb.³

Minden bizonnyal az első világháború tragikus eseményei hangolták át a szociológust a társadalom-lélektani vizsgálódásokra, melyeknek eredményeit a *Huszádik Században* és más tekintélyes folyóiratokban tette közzé.⁴ Mint Bori Imre írja, miután az 1920-as években hazaemigrált, attól kezdődően szinte teljes egészében a lélektani kérdések kötötték le érdeklődését: „Az ember »démonai« kezdik érdekelni, amelyek a háborúba sodort emberekben oly egyértelműen megmutatták az erejüket.”⁵ A későbbiek során tudományos pályája a társadalmi lélektan és a gyermekpszichológia közötti térben teljesedett ki. Mint Bori Imre jellemezte, „megfigyelővé és elmélkedővé lett, a szó legszebb értelmében szobatudóssá”.⁶ Tudományos vizsgálódásai pedig azért voltak fontosak, mert az 1920-as évek mostoha viszonyai ellehetetlenítették a magyar nyelvű tudományosságot a Vajdaságban, átmenetileg annak műhelyei is megszűntek, s Farkas Geiza tevékenysége, úgy tűnik, nemcsak a tudományos kutatómunka folytonosságát biztosította, hanem az idő tájt egy egész intézmény munkáját pótolta.

Ki is volt tulajdonképpen Farkas Geiza?

Kiss Ernő aradi vértanú dédunokája, a leggazdagabb bánáti földbirtokos család tagja, a Bobor család leszármazottja,⁷ akinek rendhagyó pályafutása nem is a bánáti Elemérről, hanem Budapestről indult. Az ősi eleméri kastély (egy 900 holdas birtokkal egyetemben) csak később lesz – családi örökség nyomán – máso-

■
² Bori Imre: Farkas Geiza tetszés-esztétikája. *Híd*, 1971. 1. sz. 41–48.

³ Farkas Geiza: *Az emberi csoportok lélektana*. Budapest, 1916, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.

⁴ Bori Imre: Farkas Geiza... 41.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 42.

⁷ Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék, 2001, Forum Könyvkiadó, 84.

■■■

dik otthona,⁸ a közeli Nagybecskerek pedig irodalmi és társadalomtudományi ténykedésének egyik fontos színhelye.

Farkas Geiza munkásságát – annak sokrétősége miatt – nem könnyű behatárolni. Hiszen bánáti földbirtokos volt, emellett próza- és tanulmányíró, jogász, közgazdász, szociológus meg egyetemi tanár. A XX. század elején Torontál vármegye törvényhatósági bizottságának volt a tagja, Torontál vármegye tiszteletbeli főjegyzője, majd utóbb egy rövid ideig a megye főispánja is.⁹

Bori Imre értékelése szerint „a jugoszláviai magyar irodalom egyik legkülönösebb, egyéni sorsú és életművet teremtő alkotója volt.”¹⁰ Csuka Zoltán meglátása szerint Farkas Geiza „magányos, elkallódott ember” volt.¹¹ Lőrinc Péter polgári utópistának és „il-

■

⁸ Uo.

⁹ Uo.; Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. kötet. Budapest, 1992, 270.



Farkas Geiza (1874–1942)
az író és szociológus,
a társadalom-lélektani
vizsgálódások egyik vajdasági
úttörője

■■■

luzionistának” nevezte.¹² Herceg János úgy vélekedett róla, hogy munkája töredék maradt csupán.¹³ Kalapis Zoltán szerint „ahogy öregedett, egyre jobban elhallgatott. Sok egyéb baj is nyomorította, ezeknek legfőbb forrása rendezetlen magánéletéből, szerencsétlen házasságából, a válásból eredő kicsinyes pörökből fakadt. Gond-űző utazásokkal próbált enyhíteni sorsán. Legjobban Bécsben és Budapesten érezte magát; délelőttönként a körutakon sétált, a múzeumokat és a kiállításokat látogatta, este pedig, kopott zsekketjében, színházi előadásokra járt.”¹⁴

Farkas Geiza 1874. január 5-én született Budapesten, a Sebestyén tér 3. alatt.¹⁵ Szülei ugyanis az idő tájt Budapesten éltek tekintettel arra, hogy édesapja, Geiza, a királyi táblabíró ott vállalt hivatalt.

Középiskolai tanulmányainak befejeztével Geiza a jogi pályára lépett, és érdeklődése tartósan a társadalomtudományok, később az irodalom felé irányult.

Irodalmi munkálkodása 1897-ben vette kezdetét *A fényűzés* című értekezésével.¹⁶ A hozzáértők munkásságát nagyjából két szakaszra osztják. Az elsőben, amely az első világháborúig tartott, Farkas Geiza főképpen gazdasági témákat taglalt: *A nemzet gazdaságáról* (1901), *A kisgazdáról* (1912) és *Az úri rendről* (1912) értekezett,¹⁷ de kiterőként 1908-ban ifjúsági színművet is megjelentetett *Veszélyben a haza* címmel.¹⁸ *A Huszadik Század* című folyóirat egyik elindítója és munkatársa volt, a Társadalomtudományi Társaság tagja, Jászi Oszkár barátja.¹⁹ Erről a barátságról vallja Jászi, hogy „élete kevés nagy értékei közé tartozik”.²⁰ Leveleztek

■
¹⁰ Bori Imre. *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, 1998, Forum Könyvkiadó – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 110.

¹¹ Csuka Zoltán: Halk üzenet egy csendes őszi temetésről. Meghalt Farkas Geiza. *Torontál*, 1942. október 11.

¹² Lőrinc Péter: A bánáti róna társadalma. Tudósok és politikusok IV. *Magyar Szó*, 1963. augusztus 11.

¹³ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz I.* Újvidék, 2002, Forum Könyvkiadó, 281–282.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Németh Ferenc: „Ez idő volt életemben a legboldogabb”. Farkas Geiza ismeretlen gimnazista önéletrajza 1888-ból. *Híd*, 2000. 1–2. sz. 58–60.

¹⁶ Gulyás: i. m. 270.

¹⁷ Bódy Zsombor: A magán-tisztviselő a német és a magyar kortárs és történeti diskurzusban a 20. században [online]. *Aetas*, 2000. 4. sz. 5–31.

¹⁸ Gerold: i. m. 84.; Gulyás: i. m. 270.

¹⁹ Uo.

²⁰ Németh Ferenc: Jászi Oszkár Nagybecskereken. *Magyar Szó, Kilátó*, 1996. június 15.



is egymással, és Jászi válogatott levelei között ott találjuk Farkas Geizához intézett sorait is.²¹

A XX. század elején Farkas Geiza szociológiai vizsgálódásait nemcsak a *Huszádik Században*, hanem a *Közgazdasági Szemlében*, a *Munkásügyi Szemlében*, a *Fővárosi Lapokban*, a *Köztelekben* és egyébütt közölte.²²

„Ebben az időszakban történt – írja Löbl Árpád –, hogy Farkas egy ízben felajánlotta a földművelésügyi miniszternek, Darányi Ignácnak, hogy felosztja 900 holdas szentmihályi birtokát cselédsége, napszámosai között azzal, hogy a birtok felét az állam váltaná meg tőle, míg a másik felét a »földosztást« élvező földnélküliek fizetnék a törlesztéses évek során.”²³ Az ily módon Tolsztoj és Károlyi Mihály mellé lépő Farkas ezzel persze maga is leszerelni próbálta volna a földmunkásmozgalmat, ha a szintén eleméri birtokos, (a későbbi báró) Papp Géza el nem gáncsolja e „jóindulatú és nagylelkű gesztust”.²⁴ Löbl szerint „naiv, nagyokat álmodó ember volt Farkas Geiza”, egy „elkésített utópista”, aki később már „nagyon sajnálta elvesztett földjét, amikor az 1920-as évek jugo-földreformja elől úgy próbálta azt menteni, hogy egy felajánlkozó szerb földbirtokos nevére íratta át, aki váltig biztosította felőle, hogy csak trükk az egész – a föld megmarad a Farkas birtokában, ha az ő nevéen áll is... Valóban trükk volt, de a naiv Farkas rajta vesztett a trükkön, akár a földigénylők is...”²⁵

Művei is inkább az elmélkedő tudós és filozófus, mint a gyakorlati politikus írásai voltak. Utolsó agrárpolitikai műve, amely 1919-ben, a Károlyi-korszak idején jelent meg Budapesten, *A mezőgazdasági kérdés* volt.²⁶ Egyébként 1919 januárjában írónk, aki iskolai végzettségére nézve jogász volt, amellet közgazdasággal és szociológiával is foglalkozott, a budapesti tudományegyetem jogi karán az agrárpolitika tanára lett.²⁷ Sőt egy időre kinevezték Torontál megye főispánjának is.²⁸ De mindez csak rövid ideig tartott. Károlyiék bukása után Bécsbe emigrált, aztán visszaköltözött birtokára, Elemérré.²⁹ Onnan gyakran bejárt Nagybecskerekre is. Ettől fogva már jobbára irodalmi-esztétikai és lélektani kérdések foglalkoztatták.³⁰ A húszas-harmincas években már Szenteleky Kor-

■
21 Litván György – Varga F. János összeáll., jegyz.: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, 1991, Magvető Könyvkiadó, 349–351.

22 Gulyás: i. m. 270.

23 Lőrinc: i. m.

24 Uo.

25 Uo.

26 Uo.

27 Gulyás: i. m. 270.

28 Gerold: i. m. 84–85.

29 Uo.

30 Bori Imre: Farkas Geiza... 41–48.



nél körében találjuk az önállósuló vajdasági magyar irodalmi élet mozgalmában. Szentelekyt barátjának, vezérének tekintette.³¹

AZ EGYÉN ÉS A TÁRSADALOM VISZONYÁRÓL, AZAZ HADAKOZÁSOK A „DÉMONOKKAL”

A barátsággá szövődő irodalmi ismeretség kezdete lehetett az a méltatás, amelyet Szenteleky Farkas Geiza *Démonok közt* című, Budapesten kiadott „társadalom-lélektani tanulmányáról” közölt 1923 áprilisában a *Bácsmegyei Napló*ban.³² Ebben a többi között ez áll: „Az anyag, az élettelen tömeg is hatást, befolyást gyakorol ránk, valami szellemi, valami démoni van mindenben: emberekben, állatokban, mesékben, vallásban, szerelemben, s ezért joggal mondhatja Farkas Geiza, hogy démonok között élünk. A démoni nem jelent ördögöt, a démon nem jelenti a gonosz szellemet, hanem titokzatos, következtelen és meg nem magyarázott erőt, »amely – ahogy Goethe írja – az élő és élettelen természetben feltalálható«. Ezt a démoni erőt taglalja, fejtegeti, kutatja Farkas Geiza, aki társadalom-lélektani írásaival már felkereste a *Bácsmegyei Naplót* is, s akinek elismert és megbecsült nevét annál kevésbé szabad elfelejtenünk, mert itt Jugoszláviában él, ahol oly szegények vagyunk kultúr nagyságokban. [...] Farkas rámutat arra, hogy már a gyermekkorban is vannak démonaink: szopóüveg, falióra, szentkép, macska, s majdnem minden, ami csak egy gyermek körül van. A titokzatosság, a démoniség azonban a korral együtt oszladozik, a borzalmak tünedeznek, a régi démonok meghalnak, de nemsokára más alakban lépnek fel. Később démoniságot rejt magában a tanító, a barát, a hivatali főnök, az elhalt családtag vagy jó ismerős. És démonok kísértenek a szerelemben, démonok uralkodnak a hitben, a költészetben, a vallásban, a művészetekben. Az ember folyton felszabadul a démonhatások alól, és mindig újabb hatások rabja lesz, ezért démonok nélkül nem lehet elképzelni a szerető és gyűlölő, a küzdő és cselekvő embert.”³³

Érdekes beleolvasni Farkas Geiza démonokról szóló kötetébe,³⁴ mert megbizonyosodhatunk tudományos érveléséről,

■
³¹ Farkas Geiza: Látó szemek zárultak le. *Kalangya*, 1933. 10. sz. 615–616.

³² Szenteleky Kornél: *Démonok között. Bácsmegyei Napló*, 1923. április 1.

³³ Uo.

³⁴ Farkas Geiza: *Démonok közt. Társadalom-lélektani tanulmány*. Budapest, 1923, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.



víziószereű képeiről és szinte kiapadhatatlan szociálpszichológiai érdeklődéséről is. Kiindulópontja szükségszerűen a szakirodalom: mindenekelőtt Goethe, Wahle, Nietzsche, Spencer, Schopenhauer, Weininger, Barbusse, Mauthner, Leopold, Le Bon, Coppée, Ruskin, Bergson, Tagore és mások lélektani munkái, vizsgálódásai, megállapításai.³⁵ Farkas Geiza Goethe démonértelmezéséből indul ki, amelyre azután ráépíti saját meglátásait, értelmezéseit. Goethe nyomán Farkas Geiza démoninak nevezi „azt a lényt, amely [...] minden más közé lép, minden mást elválaszt és összeköt”.³⁶ Alapvető tézise, hogy a „démoni minden testben és testetlenben megnyilatkozik, sőt állatoknál a legkülönösebb érdekességgel lép elő, mégis az emberrel áll a legcsodálatosabb összefüggésben és egy hatalmat képez, mely ha nem ellentétes az erkölcsi világrenddel, keresztezi azt.”³⁷ A továbbiakban a *démonokról* nem mint „különfajú lényegekről” beszél, hanem a *démoniságról* mint sajátágról, amely a legkülönfélébb élőlényeknél, sőt élettelen tárgyakkal is előfordulhat.³⁸

Démoninak nevez egyes természeti vagy társadalmi erőket, vagy éppenséggel a minden emberben működő indulatot, amelyet gyakran démonként személyesítünk meg.³⁹ Jellemzése szerint „a démon sohasem közömbös, ritkán tárgyilagos vagy igazságos; rendszerint szinte vakon áll valakinek (a) szolgálatában, vagy tör megrontására, a legnagyobb mértékben szubjektív. Az erkölcsi álláspont nem idegen tőle; az embert jó démonja rendesen az erény útjára igyekszik irányítani, rossz démonja pedig bűnbe sodorni. A démon olykor változtatja, az ember tetteihez szabja magatartását, még alkudni, egyezkedni is enged magával.”⁴⁰

További vizsgálódásai során Farkas Geiza számba veszi a kisgyermek démonképzetait, s ebben jórészt Wahle *Der Mechanismus des geistigen Lebens* című munkájára támaszkodik.⁴¹ Vázolja a gyermek értelmi szférájának kialakulását, annak fázisait leszögezve, hogy a kisgyermek fejlődésének első szakaszában „csak behatások, majd történések léteznek, melyek ő reá – és csakis ő reá – nézve kellemesek, jók, vagy kellemetlenek, rosszak”.⁴² Voltaképpen csak „érzés-sorozatokról” beszélhetünk, s a kisgyermeket, fejlődésének

■
35 Uo.

36 Uo. 2.

37 Uo. 3.

38 Uo.

39 Uo. 5.

40 Uo. 4–5.

41 Uo. 6–7.

42 Uo.



ebben a szakaszában „csupa olyan létezők veszik körül, aminőket, ha felnőtt ember nyelvéen beszélhetne, démonoknak nevezne. [...] A kis gyermek mindig kiszámíthatatlanoknak fogja érezni »démonjait«, bár hamarosan észreveszi, hogy [...] az anya-démon végeredményben mindig előteremti azt, ami kell, esetleg egy pajkos testvér-démon mindig vagy nagyon sokszor nyugtalanít, ijeszt, bosszant. [...] A kisedre nézve azonban, [...] nemcsak az őt környező emberi lények meg a közelébe kerülő állatok képviselnek »démonokat«, hanem minden tárgy, [...] akár szopóüveg, párna vagy bútordarab. [...] Ebben a korban az ember még mindig csupa démonok közt él, mert mindenkit és mindent démonként fog fel.⁴³ Később szabadul csak meg ettől, az értelmi fejlődés és a felnőtté válás során.

Farkas Geiza nagy jelentőséget tulajdonít a „démon emberiesítésének” a felnőttek életében, különösen azok szerelmi életében.⁴⁴ Állítása szerint „az emberre nézve tulajdonképpen minden más ember mindvégig hol felebarát, hol démon.”⁴⁵ Megállapítása szerint „a nőknél rendszerint tovább és nagyobb intenzivitással érvényesül az emberek és dolgok démoni felfogása”.⁴⁶

A démoniság hatásának eredményeként könyvel el Farkas Geiza jó néhány szubjektív emberi érzést. Mindenekelőtt a „teljesen meg nem magyarázható előszereteket, ellenszenveket, félelem- és undorézeteket, idioszinkrasiákat bizonyos tárgyak vagy személyek iránt, kellőleg nem indokolt »imponálásokat« a hysteriának tulajdonított vonzódások és irtózások nagy részét, a megrontó tekintetű embe-
rektől [...] való elterjedt félelmet, végre a páni félelmeket, melyek olykor az emberek nagy tömegeit vonják el hirtelen helyzetük világos áttekintésétől, sodorják végzetes tettekbe, vagy tétlenségekbe, ezzel néha még a világtörténelem folyását is eltérítve addigi irányától.”⁴⁷ Ugyanakkor „minden emberre nézve démon-jellegűek az álom-, lát- és hallucinatio-képek, hangok és ezek feltételezett okozói.”⁴⁸

A szerző értelmezése szerint „az embertárs démoni felfogása és az ez alóli szabadulás [...] még egy hatalmas hullámot vet a szerelemben. [...] Az igazi, »démoni« szerelem mindenekelőtt azt keresi tárgyában, hogy a másik nem sajátosságait, még hibáit is minél eszményibb teljességben és tisztaságban egyesítse magában.”⁴⁹ Ezen

■
43 Uo. 7–8.

44 Uo. 11.

45 Uo. 12.

46 Uo. 13.

47 Uo.

48 Uo.

49 Uo. 15.



belül elemzi Farkas Geiza a homoszexuális viszonyokat, továbbá az excentrikusnak vagy perverznek nevezett szerelmi kapcsolatokat, a fetisizmust, a szadizmust és mazochizmust.⁵⁰

Farkas Geiza társadalomlélektani tanulmánykötetének egy érdekes része a nyelv démoniségével foglalkozik. Mint mondja, „sokszor dönti el egy szó, hogy az emberek többsége valakiben inkább embert, vagy démont látson-e. E tekintetben beszédrészeink közül a főnevek határozottan »démoniabbak« az igéknél.”⁵¹ Ezt az állítást az alábbi példával támasztja alá: „»Egy katona, aki vitézül harcolt és elesett« még ember előttünk, egy »hős« már több ennél.”⁵²

Farkas Geiza értelmezésében az embert démonná teheti egy-egy elnevezés, ruhadarab, jelvény, hivatás vagy szerep, hiszen „katonaruhában hivatali helyiségben [...] a legtöbb ember – jó vagy rossz értelemben – egészen másként viselkedik, cselekszik, mint házi ruhában, családi vagy baráti körében. A különféle értelmű jelvények, kitüntető vagy gyalázó címek, megszólítási formák, szertartások, az embert valóban mássá, kevésbé emberré és inkább démonná teszik.”⁵³

Kötetében külön kitér a holtakra is, mint az emberi démonvilág különleges csoportjára. Megfogalmazása szerint „az egyszer elhaltakat igen hamar megszűnünk embereknek látni, azoknak már a Spencer által úgynevezett »másik én«-je áll előttünk, minek folytán velük mindinkább mint démonokkal foglalkozunk. [...] A halottaknak az élőkénél sokkal nagyobb tájékozottságot, tudást, még jövőbelátást is tulajdonítanak, ember- sőt természet fölötti hatalommal együtt.”⁵⁴

A továbbiakban arról olvasunk, hogy bizonyos erkölcsi fogalmak, mint a haza, a szabadság, az emberiség, a felvilágosodás, a jog, az igazság, az elnyomás, az igazságtalanság, a hazugság, a sötétség vagy az embertelenség – jó vagy rossz démonként befolyásolják sok-sok ember gondolkodását.⁵⁵

Farkas Geiza kollektív démonokról, azaz csoportdémonokról is beszél, mint amilyenek szerinte például az arisztokrácia, a kamarilla, a papság, a tisztikar, az államhatalom, a nép vagy a csöcselék.⁵⁶ Ugyanakkor a démonokkal kapcsolatosan elemzés alá veszi a vallási eszmekört is.⁵⁷



⁵⁰ Uo. 15–17.

⁵¹ Uo. 19.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. 20.

⁵⁴ Uo. 22–23.

⁵⁵ Uo. 29.

⁵⁶ Uo. 30.

⁵⁷ Uo. 38.



Mindent egybevetve Farkas Geiza társadalom-lélektani tanulmánya úttörő tudományos vállalkozás volt a Trianon után kisebbségi sorsba szorult jugoszláviai/vajdasági magyarság körében, s az egyén és a társadalom viszonyrendszerét értelmezve, vizsgálva a *Démonok közt* (1923) című munkáját még néhány komoly társadalom-lélektani tanulmány követte, melyekben – kora előtt haladva – úgyszintén merész következtetések levonására vállalkozott.

A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája egyébként Farkas Geiza kötetét a „babonák, hiedelmek, kuruzslás” témakörében megjelentetett munkák között jelzi jegyzetében pontosítva, hogy a szerző kötetében arról értekezik, milyen volt „a démon képzete a primitív és fejlett kultúrákban”, hogy milyen a démonok szerepe a fajgyűlöletben, továbbá miképpen történik a démonok irodalmi megformálása.⁵⁸

Később több cikkben is foglalkozott az egyén és a társadalom viszonyának lélektani vonatkozásaival. Úgy tűnik, hogy az általa vizsgált jelenségek közül több csak ma, a XXI. század elején került ismét a lélektani vizsgáladások középpontjába, s ugyancsak ma győződhetünk meg arról, hogy több fontos megállapítása, főképpen a fiatalok lélektanával kapcsolatosan, éppen mostanság nyer igazolást.

Farkas Geiza érdeklődése a lélektani témák iránt – mint arról már szóltunk –, még az első világháború idején kezdődött. Egyébként itt kell elmondani, hogy a budapesti első honvéd gyalogezred önkénteseként végigharcolta az első világháborút. 1916-ban a *Társadalomtudományi Könyvtár* sorozatban jelentette meg *Az emberi csoportok lélektana* című tanulmányát, majd következett a már említett *Démonok közt* (1923) című kötete, amely magyarul és németül is napvilágot látott. Majd 1925-ben *A társadalmi lélektan köréből* címmel három előadását tette közzé kötetben. 1927-ben *Mi tetszik és miért?* címmel egy lélektani esztétika megfogalmazására tesz kísérletet.⁵⁹ E kötetét a becskereki *Torontál* a többi között így méltatta: „Szép az, ami jóra, rút az, ami rosszra emlékeztet, tehát a szép másodrendű jó. Érdek nélküli tetszés nincs, mert ahol egyéb érdekek hallgatnak is, a saját megszokott és megszeretett

■
⁵⁸ *A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája*. 4/A kötet. Könyvek és folyóiratok 1919. augusztus – 1929. december. Budapest, [s. a.], MTA Szociológiai Kutató Intézet – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 290.

⁵⁹ Gerold: i. m. 84–85.; Gulyás: i. m. 270.; Kalapis: i. m. 281–282.



gondolkodás és létmenetükben való megmaradás érdeke dönti el ítéletünket. A jó és szép fogalmai a *helyes* fogalmában egyesíthetők; ám helyesnek is csak egyéni helyes van. *Művészi szép* végül az, ami kellő módon tud létező vagy csak óhajtott életbeli szépre emlékeztetni, tehát immár harmadrendű jó. A szerző felfogása szerint az élvezet és szenvedés minden lény létében pontosan meghatározott és pontosan kiegyensúlyozott mértékű, senki és semmi nem élvezhet és nem szenvedhet többet, de kevesebbet sem annál, ami természetében adva van.”⁶⁰

1933-ban a *Kalangya Könyvtár* első köteteként látott napvilágot *A fejnélküli ember* című regénye,⁶¹ amelyben Szenteleky Kornél megfogalmazása szerint, „a felvetett pszichopatológiai probléma roppant érdekes”, s amelyben „orvos-lélektani szempontból nincs semmi kivetnivaló”.⁶² Szenteleky értékelése szerint „ilyen nagyszabású patopszichológiai felépítésű regényt nemcsak a Vajdaságban nem írtak, hanem az egész magyar nyelvterületen sem”.⁶³ Kázmér Ernő a *Nyugat*-ban írta a kötetéről, hogy „Farkas Geiza, a tiszteletreméltó polihisztor [...] regénye az egy test, két lélek örök rejtélyét kutatja”, a regény erényei pedig szerinte „a mesétől teljesen elkülönülő lélektani, szinte laboratóriumi tanulmány és néhány ólmoszürke vonással megrajzolt tájleírása”.⁶⁴

Csuka Zoltán szerint e regénye „az egykori Becskerek alakjait és korát örökítette meg, s bizony kisebb volt a visszhangja, mint azt megérdemelte volna. Ugyanígy lépett át saját kora egyéb művein, a kis proligyerekekről írott könyvén, amely a gyermeki lélek mélységes tanulmánya”.⁶⁵

Amikor 1932 májusában megindult a *Kalangya*, „a jugoszláviai magyarság egyetlen irodalmi folyóirata”, ahogyan alcímében hirdette, annak is szorgalmas cikkírója volt Farkas Geiza éveken át. Sőt kulcsfontosságú szerepe volt az indulásnál, s maga Szenteleky írja, hogy rajta kívül kevés a szaktudással is rendelkező, jó tollú publicista a *Kalangya* munkatársai körében: „Be kell vallanunk, hogy nálunk nagy hiány van szakemberekben, akik népszerű-tudományos cikket írnának a *Kalangya* részére és Farkas Geizánk – aki egyformán otthonos az esztétikában, a szociológiában, a gazdasági tudomá-

■
⁶⁰ Anonim: Mi tetszik és miért? Egy lélektani esztétika kísérlete. *Torontál*, 1927. július 9.

⁶¹ Csetvei Mária: Elfelejtett író elfelejtett regényéről. Farkas Geiza születésének 100. évfordulójára. *Üzenet*, 1974. 9. sz. 670–677.

⁶² Bisztray Gyula – Csuka Zoltán sajtó alá rend., bevez.: Szenteleky Kornél *irodalmi levelei 1927–1933*. Zombor–Budapest, 1943, Szenteleky Társaság, 315.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Kázmér Ernő: Jugoszláviai magyar könyvekről. *Nyugat*, 1933. 24. sz. 612–614.

⁶⁵ Csuka: i. m.



nyokban, a lélektan és neveléstan különböző ágaiban – pedig csak egy van.”⁶⁶ Ebből adódóan Farkas Geiza szerepe is a *Vajdasági Írásban* meg a *Kalangyában* is jobbra szakírói jellegű volt. Ő volt az, aki a kortárs német, angol és francia irodalmat eredetiben olvashatta, és erről beszámolhatott a vajdasági magyar olvasóknak; aki színvonalasan és hozzáértően tudott írni a serdülőkorúak lélektanáról, időszerű világgazdasági, politikai meg történelmi kérdésekről, színházról, tárlatokról, sőt még a divatról is.

VIZSGÁLÓDÁSAI A SERDÜLŐKORÚAK LÉLEKTANÁRÓL

Nemcsak már említett köteteiben, hanem két háború közötti publicisztikájában is nagy előszeretettel foglalkozott a serdülőkorúak lélektanával, s egy-egy ilyen jellegű írásának apropóját egy aktuális újsághír vagy történet képezte. A gyermekek, a fiatalok iránti vonzódásának egyik esetleges indítéka az lehetett, hogy Farkas Geizának nem volt gyereke. Birtokán, Eleméren például minden alkalmat megragadott arra, hogy az ősi Kiss-féle kastély udvarában maga köré gyűjtse a béresek gyerekeit, akikkel sokat foglalkozott, s akik közül sokat iskoláztatott is.

A megfélemlített gyermek című írásában⁶⁷ a fiatalok félelmeiről értekezett, arról, hogy azok hányféle félelmet élnek át. Írásának konkrét apropója Gilbert de Voisins *L'enfant qui prit peur* című elbeszélése volt.⁶⁸

Farkas Geiza szerint „elbeszélésének hőse úri gyerek, vagyonos emberek minden szükséggel bőven ellátott, emellett gondosan nevelt, a neki való gyermek- és felnőtt társaságot sem nélkülöző, élénk eszű és képzelőtehetségű tizenegy éves fiacskája. Minden előfeltétele meglenne annak, hogy további életében a legszebb fejlődés és legjobb boldogulás elé menjen. És ehelyett a búskomorságba, majd az öngyilkosságba megy. Csak azért, mert az, aminek élete számára a legfőbb csábót, játékaiknak végcélját, munkájának jutalmát kellett volna adnia: a szerelem, mint valami félelmetes rossz undorító dolog merül fel tájékozatlan elméje előtt.”⁶⁹

■
⁶⁶ Szenteleky Kornél: A Kalangya szélesebb alapja. *Kalangya*, 1932. 4. sz. 263–264.

⁶⁷ Farkas Geiza: A megfélemlített gyermek. *Vajdasági Írás*, 1928. november 25.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.



E történet, amely a főhős öngyilkosságával végződik, a gyermekek szexuálpszichológiai vizsgálódására ösztönzi a szerzőt, a kezdő pubertáskor félelmeire irányítja figyelmét, s egyik helyen megállapítja: „Mennyi félelmet kell még a legegészségesebb és szeretetteljesebb nevelt gyermeknek is kiállnia, amíg környezetét valóban kiismeri, rájön arra, hogy mitől kell valóban óvakodnia, mivel lehet megbirkóznia, mi válhatik számára ijesztő idegenből teljesen ártatlan, sőt megszokott, kellemes ismerőssé!”⁷⁰ A továbbiakban leszögezi, hogy „a félelem minden életkorban kínos, rosszabb minden fájdalomnál, legközelebb esik a halálhoz.”⁷¹

A *Még egy megfélemlített gyermekben*,⁷² amely a *Figyelő* rovatban jelent meg, Farkas Geiza elmondja, hogy Bécsben „a megfélemlítés áldozatául esett egy szegény lakatosinas”. A 16 éves fiút lopással vádolták meg igazságtalanul, és ezért az elkeseredésében főbe lőtte magát. Ezt a fiút is a megfélemlítés áldozataként könyveli el, és az eset lélektani hátterét boncolgatja.⁷³

Egyik hosszabb tanulmányában, a *Kamasz-drámákban*⁷⁴ is a serdülőkor lélektanát elemzi. Mint írja, „talán a legkésőbb eszmélt a drámai irodalom a serdülő kor különleges lelki és életbeli történéseire. Ha régibb elbeszélő vagy színpadi művekben amolyan 12–18 év közötti fiúk és leányok léptek fel, ezek vagy még egészen gyermekek, vagy már egészen felnőtt ifjak módjára gondolkoztak és cselekedtek, ami hiszen mindkettő elő is fordul, de nem jellemző. Voltaképpen Wedekind *Tavaszi ébredése* nyitotta meg az irodalom számára amaz addig majdnem elrejtett lelki világot. Még Móricz Zsigmond is, miután a *Légy jó mindhalálig*ban egy kedves kerek gyermektörténetet adott – A *Kamaszokat* befejezetlenül hagyta.”⁷⁵ Hogy miért nincsenek az irodalomban nagy számban kamaszdrámák, azt a szerző így magyarázza: „súlyosabb szenvedéseket, csalódásokat, halálos összeroskadásokat az ember ebben a korban nem szeret látni; túlságosan bántó is az a felserdülő, kiteljesedéséhez közeledő élet közepette. Ezért olyan ritkák az irodalomban a kamasz-komédiákhoz képest is a kamaszdrámák. Az életben ez, fájdalom, nincs így.”⁷⁶

A pubertáskorúak „drámai” élethelyzetüket az alábbi szociálpszichológiai tényezőkkel magyarázza: „Az egyes dolgoknak és

■
⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Farkas Geiza: *Még egy megfélemlített gyermek. Vajdasági írás*, 1928. december 30.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Farkas Geiza: *Kamasz-drámák. Vajdasági írás*, 1929. március 17.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.



egyéneknek tulajdonított túl nagy jelentőség adja meg a serdülőkorúak sajátlagos drámáinak [...] indítékát, jellemzőjét.”⁷⁷

A továbbiakban az ifjúkori büntettek lélektani háttérével foglalkozik konkrét amerikai, francia, német és magyar példák alapján. Azokat elemzi aprólékosan, sőt egy becskereki példát is említ, amikor „egy 15 éves tanonc kést rántott és szúrt egy talán igazán csak véletlenül hozzásúrlódott 13 éves gimnazista vállába”.⁷⁸

A *Halálos bölcsességben*⁷⁹ szerzőnk két öngyilkossági eset kapcsán ragadott tollat. Az egyik Allan Mowry 19 éves amerikai milliomos esete volt, aki Nietzsche-rajongó volt: annak minden sorát elolvasta, sőt fejből is tudta. „Egy napon azután vértócsában, átlőtt fejfel találták könyves szobájában.”⁸⁰ A másik egy 23 éves amerikai, egy bizonyos Litard volt, „akinek kezébe az adta a fegyvert, hogy nem értette meg Kantot, akinek tanulmányozására magát adni szerette volna”.⁸¹ E két példa alapján fejti ki azután nézetét az öngyilkosság helytelenségéről.

*Demokrácia és egészség*⁸² című írásában azokra a nevelési hibákra mutat rá, amelyeket az „úri családok” követnek el akkor, amikor nem hagyják gyerekeiket szegényebb sorsú társaikkal játszani, hanem csak hozzájuk illő úri gyerekekkel. Merthogy az a szabály, hogy úri gyerek csak úri gyerekekkel játszhat, még akkor is, ha az gögös meg erőszakos. Rámutat arra is, hogy az „úri gyerekeket” már kezdettől fogva nagyzó, fennhéjázó úri magatartásra nevelik a szülők, akiknek mint „felsőbbrendűeknek” szinte mindent szabad. Így alakul ki már gyerekkorban a társadalmi rétegződés, az a magatartás, hogy ki kivel állhat szóba, illetve ki kivel nem barátkozhat. A szerző szerint a jövő nemzedékét egészségesen kell felnevelni, hogy mindannyian – legyen az szegény vagy gazdag – együttesen dolgozzanak a társadalom és demokrácia fejlődésén.

*A segédnevelőkben*⁸³ egy kemény, de nélkülözhetetlen nevelési eszközről, a gyermek baráti köréről szól, akiket a tanítók mellett fontos segédnevelőknek tart. Írásában kifejti, hogy a tanítóknak is segítőkre van szükségük a nevelőmunkában, hiszen „a tanító [...] sem adhat úgy az egyén, mint a társadalom szempontjából valóban jó nevelést, ha nem állnak rendelkezésére a szükséges

77 Uo.

78 Uo.

79 Farkas Geiza: *Halálos bölcsesség. Vajdasági írás*, 1929. 9. sz.

80 Uo.

81 Uo.

82 Farkas Geiza: *Demokrácia és egészség. Tükör*, 1939. augusztus 19.

83 Farkas Geiza: *A segédnevelők. Kalangya*, 1935. 4. sz. 289–294.



segítőtársak. [...] A munkatársak pedig, akikre minden nevelőnek valamennyi neveltjével szemben szüksége van, nem mások, mint a – többi neveltek.”⁸⁴ Ezek a segédnevelők tehát a pajtások, akiknek eszköztárában ilyesmi is van: „egyesek kigúnyolása, megcsúfolása, sőt egyenes bántalmazása, ha valamiben észrevehetően mások, mint aminők a többiek – lenni szeretnének”⁸⁵

VEGYES ÍRÁSAI

A két háború közötti időszakban Farkas Geiza sokat és sokfélét olvasott. Legalábbis ezt bizonyítja publicisztikája, amelyben jelentős teret foglalnak el olvasmányélményei, egyes könyv elolvasása után papírra vetett gondolatai. Olvasmányainak sokféleségéből polihisztori érdeklődése tűnik elő, az általa olvasott kötetek műfaji és nyelvi sokfélesége.

A németországi könyvtermésből több érdekes munkát mutatott be. Így Fritz Künkel csoportlélektannal foglalkozó könyvét is.⁸⁶

Többek között ezeken az olvasmányélményeken, könyvkritikákon keresztül tekinthetett ki a vajdasági magyar olvasóközönység a külföld – akkor talán távolinak tűnő, de Farkas Geizának köszönhetően olvasóközzelbe hozott – gazdag könyvtermésére.

Farkas Geiza vegyes témájú írásai is érdekfeszítőek, meglepőek. Egyrészt témájuk, másrészt hangvételük meg stílusuk miatt. Ezek nem tipikus Farkas Geiza-írások, ám híven szemléltetik, hogy a szerző érdeklődése olyan egymástól távoli témák között szárnyal, mint a filozófia, a divat, a jövőkutatás, a színház stb.

*Az élet és a halál békéjében*⁸⁷ gondolatmenete az emberi szervezet egyes szerveinek működéséből indul ki mondván, hogy ha azok összhangban vannak, akkor „egyáltalán nem is érezzük, hogy szerveink vannak”, vagyis az úgynevezett testi békesség állapotáról beszélhetünk.⁸⁸ A testi béke azután a lélek nyugalomát, békéjét eredményezi. Ezt a képletet Farkas Geiza az emberiségre is kivetíti azzal, hogy ott az egyes testrészeket, szerveket a nemzetek és osztályok alkotják. A szervek rendellenességei pedig forradalmakhoz, háborúkhoz vezetnek.⁸⁹

■
⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Farkas Geiza: Fritz Künkel: Egyén, jellem és csoport. *Kalangya*, 1935. 6. sz. 453–455.

⁸⁷ Farkas Geiza: Az élet és a halál békéje. *Kalangya*, 1932. 7. sz. 441–444.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.



Vegyes írásai közül talán a legérdekesebb *A jövő emberei*,⁹⁰ amelyben az emberiség jövőjével foglalkozik, s nem csekély borúlátással groteszk képet fest róla. Szerinte az *ősébrények* lesznek a jövő emberei, akiknek „kemény fejük és egy örökké csapkodó ostoruk” lesz.⁹¹ De azok már a túlnépesedés miatt nem tudják majd élvezni „a nagy életet”, mint valaha az ember, hanem mindegyik éli majd saját „kis életét”.⁹² Kiábrándító az emberiség és az emberi élet jövőjéről alkotott képe: „Folytonos tülekedés, veszekedés, küszködés. Mindenki jobb elhelyezést, több táplálónedvet, szabadabb mozgást akar, és eközben taszítja, üti, rúgja a társait, ahogy tudja. Gyűlölik, irigylük egymást, mindegyik csak saját magát vagy a legközelebbi fajtáját tartja valamire jónak, életre érdemesnek. Még akik szeretik egymást vagy legalább így mondják – azok is több bajt, szenvedést okoznak egymásnak, mint örömet. Sokan hamar elpusztulnak ebben a küzdelemben, mások felbukva még egy ideig vergődnek, azután szintén kimúlnak. [...] A nagy élet sem tűnik hosszabbnak, mint az a kicsi, melyben most vagyunk, éppen hogy többfajta, nagyobb és hosszabb kinnal jár, amilyenről nektek itt sejtelmek sem lehet.”⁹³ Írását apokaliptikus képekkel fejezi be: „megrendül a föld, az eget ezer villám szakítja szét. Vakító fény, siketítő zúgás az egész világmindenségben. [...] Az őslények mind rohannak egyetlen irányba, az élet irányába. Társaival most már egyik sem törődik.”⁹⁴

Farkas Geiza az 1930-as években eladta megmaradt eleméri ingatlanjait, és Bécsbe költözött. Ott érte a második világháború kitörése is.⁹⁵ Végül Budapesten telepedett le, pontosabban Budatétényre, és onnan járt be naponta a könyvtárakba. Kutatott, írt és sokat olvasott. Magányosan, elhagyatottan élt, és halála előtt már szinte senkivel sem érintkezett. 1942. szeptember 24-én hunyt el 68 éves korában egy csendes budatétényi utcában, s háziasszonya csak másnap délelőtt bukkant rá.⁹⁶ Utolsó útjára mindössze néhányan kísérték ki. Budapesten helyezték örök nyugalomra családi kriptájában, a Kerepesi úti temetőben.⁹⁷

■
⁹⁰ Farkas Geiza: *A jövő emberei*.
Tükör, 1936. január 25.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Csuka: i. m.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo.